

ράν κορυφήν παράστασις ἀσκητοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ ἐξέροχεται ἐκ κλάδων δένδρου, ἧς ἡ ἐρμηνεία ἐνέβαλεν εἰς ἀμφιβολίαν τὸν κ. Bréhier, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀπεικόνισις ἐρημίτου ἀσκουμένου ἐπὶ δένδρου. Οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι εἶναι, ὡς γνωστόν, οἱ δενδρίται (Βλ. *Cabrol*, *Diction. d'archéol. Chrét.* ἐν λ. *Dendrites*). Πρότυπον τῶν τοιούτων δενδριτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Ὅσιος Δαβὶδ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅστις κατὰ τὸ Συναξάριον τοῦ Μηναίου (26 Ἰουνίου) κατεσκεύασε τὴν καλιάν του «ἐν ἀμυγδαλῆς φυτῷ». Οὕτω δὲ, πράγματι, ἐπὶ δένδρου ἀμυγδαλῆς, εἰκονίζεται μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 1484 τοιχογραφιῶν ἐν τῷ παλαιῷ Καθολικῷ τῆς Μ. Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων.

Ἡ σημασία τῶν μικρογραφιῶν τοῦ εἰληταρίου τῆς Λαύρας ἔγκειται ὅχι βεβαίως εἰς τὴν μετρίαν τέχνην των, ἀλλὰ, ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ κ. Bréhier, εἰς τὸν τρόπον τῆς εἰκονογραφίσεως τοῦ κειμένου. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν εἰκονογράφησιν τῶν λαϊκῶν λεγομένων ψαλτηρίων μὲ τὰς παρασελιδίου εἰκόνας, ὅπου ἡ φροντίς τοῦ ζωγράφου συγκεντροῦται εἰς τὴν πιστοτέραν δυνατὴν γραφικὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ εἰλητάριον τῆς Λαύρας εἶναι ἐξαιρετικῶς πολύτιμον, ἂν καὶ ὅχι ἴσως ἐντελῶς μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του, διότι συγγενῆ ὅπωςδήποτε τρόπον εἰκονογραφίσεως παρουσιάζει καὶ τὸ εἰλητάριον τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ἐδημοσιεύσαμεν τὴν ἐπικεφαλίδα (Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. 13, 1937, 167 κ. ἐξ. εἰκ. 7), καὶ τὸ ὁποῖον θέλομεν προσεχῶς ἐξετάσει λεπτομερῶς ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Ἑλένης Δ. Βουραζέλη, Ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ξένων περιηγητῶν. Τεῦχος Α' Εἰσαγωγή. Ἐν Ἀθήναις 1939. Σελ. 254.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ τίτλου ἐμφαίνεται, ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ὅλον θέμα καὶ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Ἐν τοῖς ὀκτὼ κεφαλαίοις τοῦ πρώτου τούτων ἐξετάζονται οἱ περιηγηταὶ γενικῶς, τὰ ποικίλα ἐλατήρια τῶν περιηγήσεων, αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας αὐταὶ ἐπραγματοποιήθησαν καὶ ἐξαίρεται ἡ περιηγητικὴ φιλολογία ὡς ἱστορικὴ πηγή. Εἰς τὰ τέσσαρα δὲ κεφάλαια, ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ δεύτερον μέρος, παρατίθενται τινὰ περὶ τῶν σπουδαιοτέρων περιηγητῶν τῶν ἐπισκεφθέντων

τὴν Ἑλλάδα καὶ τῶν διαιρουμένων εἰς προσκυνητὰς τῶν Ἀγίων Τόπων, εἰς διπλωματικούς ὑπαλλήλους καὶ εἰς ἐπιστήμονας περιηγητὰς.

Ἡ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ (σελ. 5) λέγει ὅτι θὰ ἐκθέσῃ τὰς διαφοροὺς φάσεις, ἃς διέγραψεν ὁ περιηγητικὸς κύκλος καὶ τὰ αἷτια, ἅτινα ὤθησαν τοὺς περιηγητὰς πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, προσέτι δὲ καθορίζει ὅτι δὲν θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν πρὸ τοῦ 1453 περιηγητικὴν γραμματείαν, ἀλλὰ μὲ τὴν μετὰ ταῦτα καὶ εἰδικῶς μὲ τὴν γαλλικὴν.

Ἄληθές ὅτι περὶ τοῦ ζητήματος, πλὴν ἐλαχίστων μικρῶν καὶ προχειρῶν ἄρθρων, δημοσιευθέντων τῆδε κακεῖσε¹, οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων εἶχε μέχρι σήμερον σοβαρῶς διατρέψει. Εἶναι ὅθεν ἐνδιαφέρουσα ἢ καταβληθεῖσα ὑπὸ τῆς σ. προσπάθεια, ὅπως ἐνσωματώσῃ καὶ συμπεπυκνωμένως προσφέρῃ τὴν πρωτότυπον αὐτὴν πηγὴν τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας. Θὰ ἦτο δὲ τὸ ἔργον της ἀρτιώτερον, εἰ ἐξ ἀρχῆς ἠσκέτο εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἴση βάσανος καί, ἀκόμη, δὲν παρατηρεῖτο ποιά τις ἀταξία εἰς τὴν σχετικῶς πλουσίαν βιβλιογραφίαν του.

Ἐπειδὴ τὸν μετὰ χειρῶς τόμον πρόκειται μετ' οὐ πολὺν ἀκολουθήσῃ δεύτερος, ὅστις κυρίως θὰ περιέχῃ τὰς ἀπὸ τῶν κειμένων συναχθεῖσας εἰδήσεις, ἐνταῦθα προβαίνω εἰς μίαν μόνον κεφαλαϊώδη παρατήρησιν, ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐκταθῶ εἰς λεπτομερείας, εἰάν θεὸς θέλῃ, ἅμα τῇ ἐκδόσει καὶ τῆς συνεχείας.

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει (σελ. 21-24) ἀξιολογεῖται ὁ περιηγητικὸς κύκλος, θεωρουμένων δὲ ὑπὸ τῆς σ. τῶν περιηγητῶν ὡς τῶν μοναδικῶν πηγῶν γνώσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ ἐξῆς, λέγεται (σελ. 25) ὅτι εἶναι μικροτέρας σημασίας δι' ἡμᾶς ἐκεῖναι αἱ ἀφηγήσεις τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς ἀσχολοῦνται περισσότερον μὲ τοὺς Τούρκους, τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν. Διότι, ἂν ὁ de la Broquière κάμνη λόγον περὶ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων, πρᾶγμα ὅπερ κατὰ τὴν σ. εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ περιηγητοῦ ἐκείνου, θέλοντος νὰ μειώσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν εἶχον οἱ Εὐρωπαῖοι περὶ τῆς ἰσχύος τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, δὲν ὀμιλεῖ δὲ καὶ ἄλλως εἰμὴ μόνον περὶ τοιούτων ζητημάτων, τοῦτ' αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἄλλους περιηγηθέντας τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀσχοληθέντας περισσότερον μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ὀλιγότερον μὲ τοὺς Ἕλληνας. Καὶ τὰ κείμενα δὲ τοῦ Girassot καὶ τοῦ de la Croix, καίτοι διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιλήψεων παρέχουν ἐντύπωσιν δικαιολογοῦσαν τὴν ἀποψιν τῆς σ., δὲν εἶναι ἀρκετὰ νὰ πείσουν περὶ τοῦ βασίμου αὐτῆς, ἐπειδὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὰ μόνα ὅμοια παραδείγματα. Σειρᾶ δὲ ὅλη περιηγητῶν τῆς σπουδαίας ἐκείνης ἐποχῆς, ὀμιλοῦντων ἐν τοῖς ἰδίῳις αὐτῶν ἔργοις περὶ τῶν Τούρκων περισσότερον, εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὴ δι' ἡμᾶς, ὅσον καὶ ἡ ἄλλη, τῶν ὀμιλοῦντων περισσότερον περὶ τῶν Ἑλλήνων.

Εἶναι καὶ Εὐρωπαῖοι καὶ Ἀνατολίται—ἐχρησιμοποίησε δ' αὐτοὺς ὅλους ὁ Hammer ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὄχι καλόν, ἐπεὶδὴ ἡ τουρκολογία μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἤρχισε σοβαρῶς πὺς νὰ καλλιερῆται. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν, πρῶτος ἐκεῖνος, συνθετικὸν ἔργον παρασκευάζων, ν' ἀσκήσῃ κριτικὴν ἀφορῶσαν εἰς ἐπιστήμας, τῶν ὁποίων οὔτε τὸν σκοπὸν οὔτε τὰ ὄρια τῆς ἐρεῦνης σαφῶς εἶχε καθορίσει τις. Φέρ' εἰπεῖν, ἦτο ἀναγκαῖον ἐθνογραφικῶς ἤδη τότε νὰ γνωρίζῃ τοὺς Τούρκους ἢ μᾶλλον τὸ συνονθύλευμα τῶν λαῶν, οἵτινες φέρονται μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Τούρκων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρις ἐσχάτων ὑπῆρχον Τουρκόφωνοι Ἑλληγες εἰς τὴν μικρασιατικὴν ἐνδοχώραν μέχρι τῶν κατέναντι τῆς Κύπρου παραλλίων, καθὼς πάλιν καὶ Ἑλληνόφωνοι Τούρκοι ἐν Κρήτῃ, Μακεδονίᾳ, Ἡπείρῳ καὶ Ὄφει τοῦ Πόντου. Ἐὰν λάβωμεν λοιπὸν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀρχικῶς καὶ πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως ἦσαν Ἑλληγες καὶ εἶχον ἑλληνικὰ ἔθιμα, θὰ ἔπρεπε νὰ γνωσθῶσι ταῦτα διὰ τῶν περιηγητῶν τῶν ὁμιλούντων περὶ τῶν Τούρκων. Πρέπει βεβαίως κατὰ τὴν συλλογὴν νὰ καταβληθῇ μεγάλη προσοχή, ἵνα μὴ ἐκληφθῶσιν ὡς ἑλληνικὰ κυρίως τουρκικὰ ἔθιμα, νὰ ἐξηγηθῇ δὲ καὶ ἡ διαφορὰ τῶν παρὰ τοῖς Τουρκοφώνοις Ἑλλησι ἢ τοῖς Ἑλληνοφώνοις Τούρκοις ἐθίμων ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κατακτητοῦ, ἣτις ποικίλλει, μακροχρονιωτέρα οὖσα διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ βραχυτέρα διὰ τοὺς τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος. Θὰ ἐνδιέφερε δ' ἐννοεῖται καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Ἀρμενοφώνων Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ Χογοῦζ καὶ τοῦ Ἐκὶν μεθ' ὀλοκλήρου τῆς περιφερείας του², ὡς καὶ τῶν Ἰβηριστὶ λαλούντων καὶ γραφόντων κατοίκων τοῦ Χοβέκ, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἐρζερούμ³.

Περὶ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ἐκδοθέντος τεύχους (σελ. 141 καὶ ἐξῆς), ἔνθα εὐχρῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν οὐχὶ μόνον οἱ γαλλιστί, ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας γράψαντες περιηγηταί⁴, οἵτινες παρέχουσι πολλάκις πολυτίμους πληροφορίας, περὶ τοῦ δευτέρου μέρους λοιπόν, ὅπου ἢ ἐν ἐπιτομῇ ἀνάλυσις τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἢ σ. τόσον ἐπιμελῶς ἐμελέτησε, θὰ γίνῃ, ὡς εἶπον, λόγος ὅταν ἐκδοθῇ καὶ ὁ δεῦτερος τόμος τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἔργου, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι τόσον ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένος. Ἀνάγκη δὲ νὰ δοθῇ ἡ

¹ Ἐκ τούτων πρέπει νὰ ἐξαιρεθῇ ἡ μελέτη τοῦ Σπυρίδωνος Δε Βιάζη: Ἱταλοὶ περιηγηταὶ ἐν Ἑλλάδι 1200—1899, δημοσιευμένη ἐν τῷ Γεωγραφικῷ Δελτίῳ, ἔτ. 1904, 1905 καὶ 1906.

² Π. Τριανταφυλλίδου: Τὰ Ποντικά, 119—120.

³ Αὐτόθι, 127.

⁴ Διὰ τὴν νὰ παραλειφθῇ καὶ ὁ Ἑβλιᾶ Τσελεμπῆ;

πρέπουσα σημασία εἰς τὰ ἐν σελ. 142 ἐπὶ λέξει ἀναγνωσκόμενα: «Παρ-
 ἔλκει νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ περιγητική ὕλη, ἐν τῷ συνόλω της καὶ
 συστηματικῶς καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ὅλας τὰς λοιπὰς ἱστορικὰς πηγὰς,
 θ' ἀποτελέσῃ πηγὴν τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου τούτου.....», ἐξ ὧν
 καταφτίνεται πόσον ἡ σ. ἠγάπησε τὸ θέμα της, τὸ ὁποῖον θὰ διαφωτίσῃ
 σημαντικὴν σελίδα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων.

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΒΑΜΒΑΚΙΔΗΣ

*Ἄντωνίου Σιγάλα, Ἄπο τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλληνικῶν Κοινο-
 τητῶν Μακεδονίας Ἀ' Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι Ἀντικῆς Μακεδο-
 νίας, Θεσσαλονίκη, 1939. Σχ. 8ον, σελ. 5' + 222 [Πανεπιστήμιον
 Θεσσαλονίκης. Παράρτημα Ἀ' τόμον Ἐπειρηίδος Φιλοσοφικῆς Σχο-
 λῆς].*

«Εἰς τῶν σκοπῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἰδιαιτέρως δὲ
 τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τί-
 τλον μελέτης ὁ καθηγητὴς κ. Ἄντωνιος Σιγάλας, εἶναι ἀναμφιβόλως
 ἡ ἔρευνα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς λοιπῆς βορείου Ἑλλάδος ἀπὸ ἀρχαιο-
 λογικῆς, γλωσσικῆς, ἱστορικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως». Ὁ συγγραφεὺς,
 διδάξας ἐπὶ δέκα καὶ τρία ἔτη τὴν πατυρολογίαν καὶ τὴν παλαιογραφίαν
 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τούτῳ, ἐθεώρησε καθῆκόν του, παραλλήλως πρὸς
 τὴν ἔκδοσιν τῶν βυζαντινῶν ἰδιωτικῶν καὶ ὑπαλληλικῶν ἐγγράφων τοῦ
 Ἁγίου Ὁρους, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε, νὰ μελετήσῃ καὶ καταγράψῃ συστη-
 ματικῶς τὰ ἐν βιβλιοθήκαις καὶ μοναῖς τῆς Μακεδονίας ἀποκείμενα χει-
 ρόγραφα καὶ ἔγγραφα. Τὸ ἐκδοθὲν πρῶτον τμήμα τῆς μακρᾶς ταύτης
 ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰς βιβλιοθήκας
 τῆς Ἀντικῆς Μακεδονίας.

Ὁ κ. Σιγάλας ἐπεσκέφθη τὴν Κοζάνην, τὰ Σέρβια, τὴν Βελβενδόν,
 τὴν Σιάτισταν, τὰ ἔκπαιδευτήρια Ἰσοτύλιου, τὴν Καστορίαν, τὴν Κλει-
 σούραν, τὴν Βλάστην, τὴν Βέροϊαν καὶ τὴν Νάουσαν, ἀνεζήτησε μετ'
 ἐπιμελείας καὶ ζήλου τὰ παρὰ δημοσίαις καὶ ἐκκλησιαστικαῖς ἀρχαῖς,
 ἐπιστημονικοῖς σωματείοις καὶ ἰδιώταις φυλασσόμενα χειρόγραφα καὶ
 παρέσχεν ἄλλων ἀναλυτικὴν καὶ ἄλλων σύντομον ἀναγραφὴν. Εἰς τὰ
 μνημεῖα ταῦτα ὁ συγγραφεὺς περιέλαβε καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς συλλο-
 γῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.